

Plaats van de Bossche stadhuizen

Nieuwe gegevens

Ad van Drunen

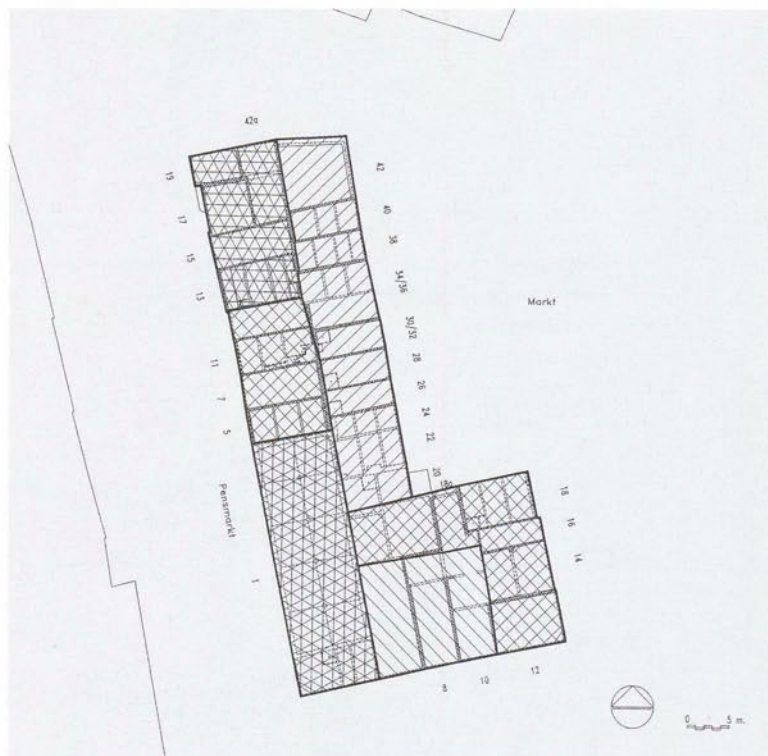
Achter het Stadhuis zal binnen niet al te lange tijd een nieuwe raadzaal verrijzen. Archeologen en bouw-historici troffen bij de sloop van enkele gebouwen materiaal aan dat voldoende stof geeft tot nadenken. Bijvoorbeeld over de 'stadhuizen' die de stad gezicht gaven.

Het is van alle tijden dat een stadsbestuur aan de 'goe-meente' graag van zijn welvaart getuigenis wil afleggen. We kennen daarvan in ons land vele voorbeelden. Het Amsterdamse stadhuis op de Dam, gebouwd in de Gouden Eeuw, is wel het fraaiste. De nieuwe Bossche raadzaal, momenteel in aanbouw, past helemaal in deze traditie. De situering *Achter het Stadhuis* is zelfs metaforisch te noemen: op deze plaats stond immers in de 14e eeuw ook al de raadzaal. Nog in diezelfde eeuw verhuisde het stadsbestuur echter naar een meer representatieve locatie aan de Markt: het huidige stadhuis.

Bij de bouw van de nieuwe raadzaal *Achter het Stadhuis* zijn recent de vermoedelijke bouwsporen van haar 14e-eeuwse voorganger in het zicht gekomen. Toch kan dit gebouw niet het eerste stadhuis geweest zijn: het stond namelijk buiten de oudste stadsmuur. Over de plaats van het eerste stadhuis is veel gespeculeerd, maar niemand heeft kunnen vaststellen waar dit gebouw precies gestaan heeft. De bouw van de nieuwe raadzaal is aanleiding de plaats van het historische stadhuis opnieuw aan de orde te stellen.

Het eerste stadhuis

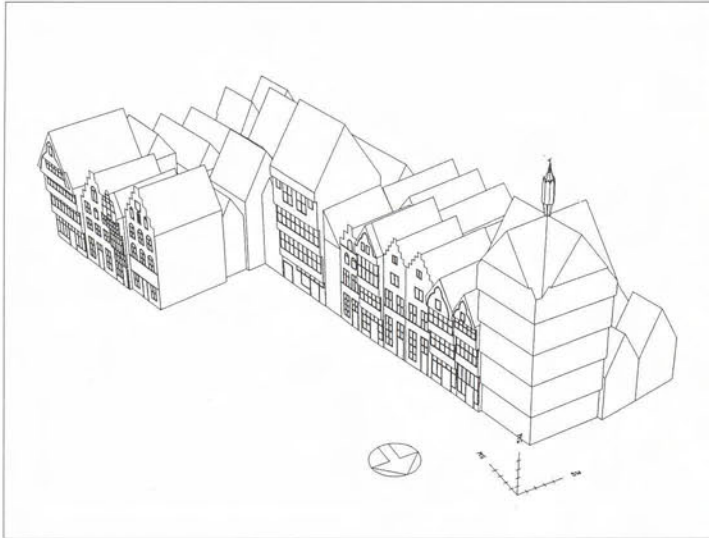
Tegen het eind van de 12e eeuw ontstond op de hoge stroomrug waar Dommel en Aa samenvloeden in de Dieze een nederzetting. De hertog van Brabant zal deze vestiging op zijn verafgelegen domein Orthen met instemming begroet hebben, aangezien er plannen op stapel stonden om het hertogdom in noordelijke richting uit te breiden. De hertog verleende stadsrecht en tol vrijheid en liet een stadsmuur en verscheidene handelshallen bouwen. Mede als gevolg hiervan vestigden velen zich binnen

*Reconstructie begane grond van het bouwblok op de Markt in de 16e eeuw. Het blok bevatte enkele grote handelshallen en een galerij met daarboven de 'Korte Kameren'. Op de plaats van het uitstekende gedeelte aan de oostzijde (rechtsonder) stond het eerste stadhuis.
(Tekening: BAM)*

de stadsmuren. Al spoedig ontstond er gebrek aan ruimte: de stad was aan haar eerste 'uitleg' toe.

De vraag naar de plaats van het eerste stadhuis is al vaak gesteld, maar tot nog toe niet bevredigend beantwoord. De 16e-eeuwse geschiedschrijvers spreken over een raadhuus in de vroegste periode van de stad als een aanzienlijk gebouw op de Markt. De exacte plaats wordt echter niet vermeld. Ook Van Heurn moet later het antwoord schuldig blijven. Xav. Smits en Van Sasse van Ysselt situeren het eerste stadhuis op dezelfde plek als het huidige. Dit is niet aannemelijk, aangezien het pand dat wij nu als het

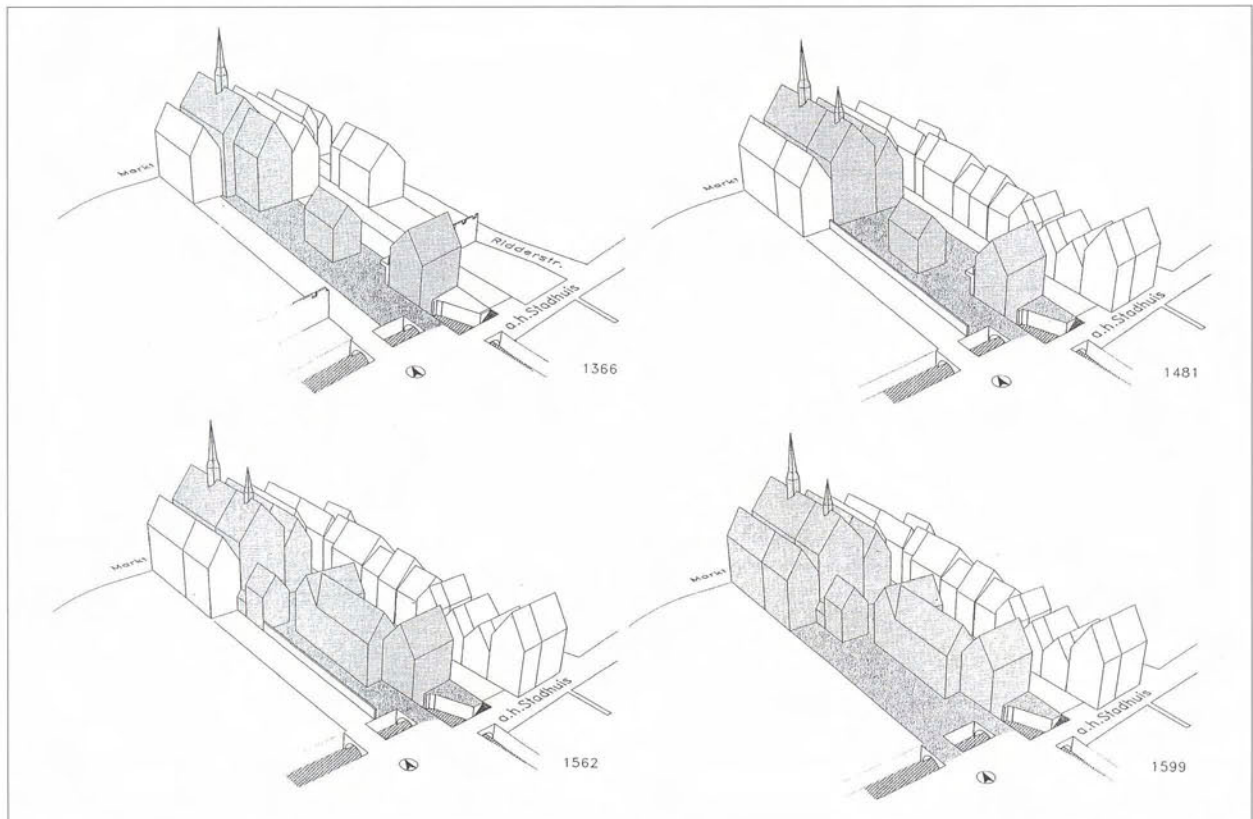

Reconstructie bebouwing op het Marktplaats in de 16e eeuw. Op de plek van de vier huizen aan de linkerzijde stond het oudste stadhuis.
(Tekening: BAM)

Het griffiegebouw uit 1562-'65 van de bouwmeesters Marcus Aelbertss en Joost Bilhamer (midden en rechts) en de zogenaamde Romangalerij uit 1694 aan de linkerzijde. Geheel rechts het thans gesloopte gebouw van P. van Kessel uit 1934. (Foto: Rijksdienst voor de Monumentenzorg)

Bouwfases stadhuiscomplex aan de zuidzijde van de Markt van 1366 tot 1599. (Tekening: BAM)

stadhuis kennen, in 1340 eigendom was van een particulier: de invloedrijke burger Gijsbrecht Lysscap. De precieze locatie van het eerste Bossche stadhuis leek niet meer te achterhalen. Totdat historicus Martin de Bruijn mij wees op een akte uit het Stadsarchief van 1348. Daarin is sprake van een vak in het gewanthuis 'opt den de tot Ghibe Lysscaps waert aen de side ten raethuyse waert' (op het einde tot Ghibe Lysscaps waerts, aan de zijde van het raadhuis). Er is hier sprake van het **einde** van de Lakenhal in de richting van het huis van Gijsbrecht Lysscap en van de **zijde** van het raadhuis. De Lakenhal was een langgerekt gebouw. Met 'einde' moet hier de korte zuidelijke gevel bedoeld zijn. De 'zijde naar het raadhuis' zou dan grenzen aan de lange zijde van de Lakenhal. Dit moet de oostzijde zijn. Aan de westzijde stond

Het stadhuis net voor de grote verbouwing van 1670. Detail van het schilderij van Beerstraten uit 1665, hangend op hetzelfde stadhuis. Een ander gedeelte van dit schilderij is afgebeeld op de voorzijde van deze aflevering. (Foto: Stadsarchief)

Deel van de eerste stadsmuur opgenomen in de 16e-eeuwse kopgevel van het Griffiehuis, Achter het Stadhuis. Onder het terrein op de voorgrond stroomt de voormalige stadsgracht, de Binnendieze. Aan het water stond de tweede raadzaal van de stad, het 'alde raethuys'. (Foto: Albert Schreurs)

immers geen bebouwing. Gezien de ouderdom van de akte moet het oudste raadhuis van 's-Hertogenbosch midden op de Markt gestaan hebben.

Op het eerste gezicht is momenteel niets meer terug te vinden van dit eerste raadhuis. De huizen die hier staan dateren grotendeels uit de 19e en 20e eeuw. Toen deze huizen in 1997 echter nader bouwhistorisch onderzocht werden, bleek vooral in de kelders van de panden Markt 12/12a, 14 en 18 zeer zwaar baksteenwerk aanwezig, dat nog uit de 13e eeuw dateert. In de zijmuren van Markt 14, 16 en 18 zijn bovendien gemetselde bogen waargenomen, die op grote ruimten duiden, die karakteristiek waren voor een representatief gebouw.

Uit een combinatie van geschreven en bouwhistorische bronnen rijst het vermoeden dat het eerste raadhuis van 's-Hertogenbosch op de hoek van het bouwblok midden op de Markt gestaan heeft. Dit vermoeden wordt nog versterkt door een akte uit 1295. Daarin is sprake van een huis en erf gelegen 'naast de Lakenhal aan het eind naar het Minderbroederskerkhof toe'. Op de rugzijde van de akte staat in een 14e-eeuws handschrift 'van den raethuys'. Het lijkt erop dat met dit huis en erf het toenmalige stadhuis bedoeld wordt, gelegen naast de Lakenhal. De locatie van het oudste stadhuis in het bouwblok van de Markt is ook logisch. Precies in het hart van de vroegste

S' HERTOGENBOSCH.

Zicht op het stadhuis met op de voorgrond de pomp met de vier (te groot afgebeelde) pilaren. Daarachter de huizen op de locatie van het eerste stadhuis. Een kopergravure uit 1850 van J.F. Gostelie.

(Stadsarchief, Historisch-Topografische Atlas)

nederzetting stonden natuurlijk de belangrijkste gebouwen. Behalve de Lakenhal waren hier de Vleeshal en het Broodhuis gevestigd. Samen vormden zij met het nabij gelegen Huis van de Hertog (het latere Lombardenhuis), het bestuurlijke en economische centrum van de stad.

Het tweede stadhuis

Hoe lang het oudste stadhuis dienst gedaan heeft, is niet bekend. Wel weten we dat de stadsregering dit pand reeds vóór het midden van de 14e eeuw verlaten heeft.

Uit geschreven bronnen blijkt dat achter het huidige stadhuis, aan het eind van de 14e eeuw, een gebouw werd aangeduid als 'oud raadhuis'. Dat stond aan de buitenzijde tegen de eerste stadsmuur.

Wanneer dit tweede stadhuis gebouwd is, valt slechts bij benadering te zeggen. De oude stadsmuur raakte in het begin van de 14e eeuw in onbruik en werd ontmanteld. Het oude raadhuis is pas daarna tegen de verdedigingsmuur aangebouwd. Het stond aan de Binnendieze zo blijkt uit de stadsrekeningen die werkzaamheden vermelden aan de brug en de trap naar het water naast het gebouw. Ook zijn er voortdurend problemen met de 'stillen', de openbare toiletten van de stad, gelegen tegen het oude raadhuis boven de Binnendieze.

Het lijkt op het eerste gezicht vreemd dat het raadhuis op deze wat achteraf gelegen plek is gebouwd. Een mogelijke

verklaring hiervoor is dat de stad met dit nieuwe bestuurscentrum de stedelijke vernieuwingen na de ontmanteling van de eerste stadsmuur, heeft willen bevorderen. De percelen aan de Markt en de Schapenmarkt werden, na de ontmanteling van de muur, aan de achterzijde ontsloten door een nieuwe straat. Het lijkt er op dat het bouwen van het stadhuis aan deze nieuwe straat een bewust geplande stedenbouwkundige ingreep was die een bijdrage moest leveren aan de samenvoeging van het oude en het nieuwe stadsdeel.

Dit tweede raadhuis heeft maar kort als zodanig gefunctioneerd aangezien het nieuwe al in 1366 werd aangekocht. Het oude raadhuis aan de Binnendieze is nog een hele tijd blijven bestaan en deed onder meer dienst als bestuursgebouw. Later is het als opslagruimte in gebruik genomen. Zo is er onder meer de stadsturfschuur in ondergebracht en werden er bouwmaterialen en zelfs kanonnen in opgeborgen. De aanvoer van het materiaal vond plaats met boten. Aan de Binnendieze bevond zich een werf waar een hijskraan stond en een trap om bij het water te kunnen komen. Er lag een brug over de Binnendieze waardoor het achterterrein ook vanaf de openbare straat toegankelijk was. Ook werd in 1566 'in dat alde raethuys al dat metaelwerck' van de Sint-Jan opgeborgen om het te beschermen tegen de beeldenstormers.

Het huidige stadhuis

Het nieuwe stadhuis dat in 1366 door de stad is aangekocht, wordt bij die gelegenheid omschreven als 'stenen huis en erf (...) zich uitstreckende naar achter vanaf de Markt tot aan het water aldaar, met het achterhuis en met alle overige toebehoren'. Stellig een groot en voornaam huis, maar voor een snel groeiende stad toch een bescheiden onderkomen. Bovendien waren de kelders gedeeltelijk verhuurd, had de stedelijke groenroede* er zijn woonvertrekken en werd er ook nog een kapel in gevestigd. Deze situatie bleef lang vrijwel ongewijzigd. Pas in 1481 werd het linker buurpand 'de Gaffel' aan het 'herenhuis' toegevoegd. In de 16e eeuw werd het stadhuiscomplex verder uitgebreid. Was dit een teken van grotere bloei van de stad of nam alleen de ambtenarij toe?

In de jaren na 1529 is het 'herenhuis' verbouwd. Nieuwe kelders werden aangelegd, de gevel kreeg een hoge pui die met beeldhouwwerk versierd werd. Op het erf bouwden vervolgens in 1531/34 een schrijfkamer en een protocolkamer, via een galerij verbonden met het herenhuis. Kennelijk breidden de administratieve werkzaamheden en daarmee het aantal schrijvers zich sterk uit. In 1562/63 werd daarom een nieuw groot griffiegebouw ontworpen, geprojecteerd op oudere kelders en rioleringen die waarschijnlijk tot de hiervoor vermelde 'stillen' dienden. Deze interessante deels nog 14e-eeuwse bouwresten zijn onlangs onder het griffiegebouw aangetroffen. Het grote twee verdiepingen tellende Griffiegebouw met twee haaks

op elkaar staande vleugels kreeg de allure die bij een welvarende stad past. Voor dit prestigeproject maakte de Boscche bouwmeester Marcus Aelbertss het ontwerp. Het gebouw verbond het oude met het nieuwe raadhuis door middel van een inpandige galerij. Het fraaie pand staat er nog steeds en bezit nog zeldzame oude kappen en balklagen met de gekantelde balken waartussen stenen gewelven zijn aangebracht. De eikenhouten balken steunen op natuurstenen kozijnen. De bekende Amsterdamse bouwmeester Joost Bilhamer kwam speciaal naar 's-Hertogenbosch om deze unieke kruiskozijnen te maken.

Ondanks het feit dat het de stad aan het eind van de 16e eeuw door de 80-jarige oorlog economisch niet meer voor de wind ging, kocht het stadsbestuur in 1599 het rechter buurpand 'Sinterclaes' aan. Kort daarna, in 1607, werd dit pand naar een door J.R. van Diepenbeeck vervaardigd model verbouwd en aan het 'herenhuis' toegevoegd. De recessie was toen al in volle omvang merkbaar. In de voorafgaande jaren woedden diverse onlusten zoals de beeldenstorm en het schermersoproer. Grote aantallen, veelal draagkrachtige en goed opgeleide burgers keerden de stad de rug toe. Het aantal inwoners daalde met circa 7000 tot minder dan 13.000.

's-Hertogenbosch klom slechts moeizaam uit het diepe dal. Pas ver in de 17e eeuw vonden er weer verbouwingen aan het stadhuis plaats. De raadzaal kreeg een nieuw rijk interieur en aan de Markt verrees een statige zandstenen gevel. Daarna bleef de zetel van het stadsbestuur eeuwenlang bijna onveranderd, hoewel in de 19e en 20e eeuw het inwoneraantal sterk toenam.

Aan het eind van de 20e eeuw bereikt de stad, na het samengaan met Rosmalen, het tienvoudige van het aantal inwoners ten opzichte van de 17e eeuw. Het is tijd voor een nieuwe raadzaal. Deze wordt op de plaats van zijn 14e-eeuwse voorganger geprojecteerd. Daarvoor moest wel het fraaie expressionistische gebouw van stadsarchitect Piet van Kessel wijken. De situering op deze bijzondere plek, grenzend aan de eerste stadsmuur, de Binnendieze en het belangrijke 16e-eeuwse Griffiehuis vraagt om een zorgvuldige integratie van oud en nieuw.

N.B. Na het afsluiten van de kopy werden bij opgravingen Achter het Stadhuis nog verrassende vondsten gedaan. De gevolgtrekkingen hieruit konden niet meer in dit artikel verwerkt worden. De auteur zal er in dit tijdschrift op terugkomen.

* groenroede: gerechtelijke deurwaarder, tevens soort stadsbode, die als teken van zijn waardigheid een groene stok bij zich had.

Literatuur met verwijzing naar bronnen:

A.H. van Drunen, *'s-Hertogenbosch van straet tot stroom* (Diss. TU Delft, 2001). Er wordt gewerkt aan een handelseditie van dit proefschrift.